

Restaurování jižního průčelí Horního hradu SHZ v Českém Krumlově

Václav GIRSA, Miloslav HANZL, Pavel JERIE, Dagmar MICHAINOVÁ

1

Horní hrad českokrumlovský, který se vypíná na skalním podloží nad Vltavou, je ojedinělou ukázkou mimořádně hodnotné architektury a vzácně autentické památky. Mohutná plocha jižního průčelí, od 14. století až do doby barokní postupně vznikajícího a transformovaného organismu, vykazuje zcela zřetelně typické znaky rostlé architektury. Doklady jednotlivých slohových úprav – přestaveb, nástaveb a dílčích historických proměn, charakteristických postupným řazením objemů hmot i slohovou rozmanitostí detailů, zůstaly na průčelí s přehlednou čitelností zachovány až do současnosti. Složitý vývoj impozantní hradní architektury je jasně patrný jak v dálkových pohledech, tak zejména s četnými podrobnostmi při pozorování z blízka.¹

Po dokončení konzervace západního průčelí v roce 2002 byla soustředěna pozornost na opravu dominantního prospektu – jižního průčelí Horního hradu českokrumlovského zámku.² V souladu se stanoveným pojetím konzervační úpravy západního průčelí a s využitím důležitých zkušeností z úspěšně dokončené předchozí realizace byly stanoveny podrobné podmínky památkové péče a pojetí opravy i pro tuto náročnou a rozsahem zcela výjimečnou akci.³ Restaurování jižního průčelí bylo realizováno od západní strany ve dvou etapách v letech 2003–2004.⁴

Tak jako v případě západní fasády, vykazoval i zde výchozí stav průčelí včetně všech jeho součástí velkou (v našich podmínkách dnes již zcela ojedinělou) míru autenticity. Bylo zřejmé, že průčelí, kromě betonářských zásahů ze 70. let 20. století ve spodních partiích a drobných dílčích úprav, neprošlo za mimořádně dlouhé období – minimálně od poloviny 18. století – celkovou obnovou. Podstatná je však zejména skutečnost, že tato část exteriéru památky byla ušetřena těch zničujících zásahů, které v posledních padesáti letech a bohužel i v dnešní době často provázejí kategorii tzv. celkových rekonstrukcí (renovací).⁵

S ohledem k hodnotě, charakteru a stavu fasády bylo stanoveno přísně konzervační pojetí opravy (celková konsolidace s restaurátorským ošetřením jednotlivých součástí autentické

Obr. 1. Český Krumlov, státní hrad a zámek, prakticky celé století neměnný vzhled jižního průčelí Horního hradu dokládá snímek pořízený v roce 1909. (Foto Dvořák, archiv NPÚ)

1 Podrobněji k vývoji Horního hradu českokrumlovského zámku viz zejména Jan MUK, Luboš LANCINGER: *Stavebně historický průzkum, Horní zámek, SÚRPMO*, 1991, nepublikovaný strojopis.

2 Viz Václav GIRSA, Miloslav HANZL, Pavel JERIE: *Restaurování západního průčelí zámku v Českém Krumlově*, in: *Zprávy památkové péče* 63, 2003, s. 145–151; Daniel ŠNEJD: *K stavebnímu vývoji západního průčelí Horního hradu v Českém Krumlově*, tamtéž.

3 Investorem akce byl Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, zastoupený na této akci Bohumilem Mičánem a Ludvíkem Horákem. Památkový dohled vykonával Pavel Jerie (NPÚ – ÚP) ve spolupráci s Petrem Pavelcem (NPÚ – ÚOP v Českých Budějovicích). Technologický dohled a spolupráce: Dagmar Michainová (NPÚ – ÚP). Projekt: Václav Girska a Miloslav Hanzl (GIRSA AT, s. r. o.), statika: Miloš Svoboda (SST). Prohloubený stavebně-historický průzkum prováděl Daniel Šnejd (NPÚ – ÚOP v Českých Budějovicích).

4 Dodavatel stavebně-restaurátorských prací: Karel Mikeš – SD HRAD (Karel Mikeš a Jiří Škarvada), hlavní koordinace: Jiří Škarvada. Subdodavatelé: Karel Hrubeš, Josef Novotný a Petr Novotný (restaurování omítek a maleb), Jaroslav Kerel (restaurování kame-

2

3

Obr. 2. Český Krumlov, státní hrad a zámek, prospekt jižního průčelí Horního hradu před půl stoletím. (Foto O. Hilmerová, 1953, archiv NPÚ)

Obr. 3. Český Krumlov, státní hrad a zámek, Horní hrad od jihu. (Foto Vladimír Hyhlik, 1962, archiv NPÚ)

Obr. 4. Český Krumlov, státní hrad a zámek, západní část jižního průčelí Horního hradu. (Foto Orbis, 1953, archiv NPÚ)

hmoty). Na rozdíl od restaurované (méně členité) západní fasády Horního hradu byl na jižním průčelí zaznamenán různorodější stav a výskyt míst s výraznější erozí původních materiálů. Větší poruchy vykazovaly zejména plastické součásti fasády, arkýře, rizality, opěrné pilíře a podobně. V některých případech proto bylo nutné přikročit k radikálnějšímu opravnému zásahu, nebo dokonce řešit havarijní stav. Dílčí rekonstrukce přicházely v úvahu pouze tehdy, nebylo-li reálně zajistit účinnou ochranu originálu jinou formou – například zakrýt obnažené a značně erodované cihelné zdivo omítkou nebo ochránit korunu předstupujícího úseku zdiva obnovením rozpadlé krytiny z páleného materiálu.

Současně s technickou stabilizací bylo také žádoucí eliminovat i některé, rozsahem ovšem nepodstatné provizorní úpravy pocházející z doby nedávné (například odstranění novodobých plechových šablon ze střechy arkýře s návratem pálené krytiny, odstranění betonového krytu zděné šachtice na východní straně fasády a podobně). Všechny stavebně-technické zásahy byly prováděny přednostně odpovídajícími klasickými řemeslnými postupy s využitím tradičních materiálů.

Hodnota díla, komplikovaný technický stav, nutnost maximální obezřetnosti spolu s fascinujícími rozměry fasády (cca 100 x 40 m), to vše umocňovalo náročnost celkové opravy.

Omítky

Největší podíl v záchranné konzervační činnosti představovalo ošetření historických omítek: jejich zpevnění, stabilizace a dílčí doplnění. Na ploše jižního průčelí se zachovaly především rozsáhlé plochy gotických a renesančních, v nástavbě horních pater i barokních omítek. Originální omítky se vyznačovaly odlišnou tloušťkou, různým způsobem aplikace, rukopisem povrchového zpracování a rozdíly ve složení podle doby svého vzniku. Tyto aspekty spolu s odlišnostmi podkladu (kamenné či cihelné zdivo) a rozdílnou exponovaností dílčích ploch ovlivnily i míru jejich poškození. Kromě souvislých, celistvých, pevných a v podstatě nedotčených omítkových ploch, z nichž zejména středověký materiál se vyznačoval značnou pevností, zde existovala řada lokálních doplňků i překrytů, daných stavebním vývojem průčelí a pracovním postupem při provádění.⁶ V závislosti na exponovanosti konkrétní situace, stářím a kva-

ne), Radek Černý (restaurování kovářských a zámečnických prvků), Stanislav Tomečka (restaurování vitráží), Vladislav Převrátil, Bohuslav Veska, Pavel Račák (opravy truhlářských výrobků), Josef Tvrdlík (lešení), STROS – Sedlčanské strojírna, a. s. (šplhací plošiny).

⁵ Viz Daniel Šnejd, cit. v pozn. 2.

⁶ Všechny typy omítek (gotické, renesanční i barokní) se ve velkém rozsahu dochovaly v takovém stavu, že z nich bylo možné vyčíst jak postup omítání, tak i rukopis zpracování povrchu (viz obr. 20). Ze struktury skvěle zachovaných gotických omítek bylo patrné, že omítání (dle středověkého slovníku dynchování či obmršťování) probíhalo odshora dolů. Svědčí o tom i zdálky patrné vodorovné linky v rozestupech, které korespondují zhruba s výškou pater lešení. Silnější vrstva omítky v těchto liniích vznikla při napojování nižší plochy omítky přehozením malty přes spodní okraj již nahozeného vyššího omítkového pásu. Termín obmršťování napovídá mnohé o razantním způsobu omítání, téměř bez další úpravy právě nahozené malty. Jen místy jsou patrné tahy zednické lžice při rutinním srovnávání velmi drsného povrchu. Gotické omítky jsou velmi pevné a soudržné. Omítkové malty jsou velice bohaté na pojivo (orientační složení odpovídá objemovému poměru vápenné kaše a písku 1 : 1–2), plnivem je křemenný písek až štěrk (do velikosti zrn zhruba 15 mm), dále drcená cihla a celá řada dalších přísad, například struska, úlomky skla, dřevěné třísky, mušle. S ostře hozenými plochami kontrastují hlazené pasparty kolem oken (viz obr. 21).

Dílčí stavební úpravy Horního hradu v renesanci byly s největší pravděpodobností prováděny bez postavení lešení před celou plochou fasády. Ke stavbě provizorního, lokálního lešení docházelo vykonávaním lešení zevnitř, po prolomení patřičného otvoru do fasády. Tomu odpovídají také stopy po nanášení, napojování a po povrchovém zpracování omítek v takto upravovaných místech. V zásadě celistvý vzhled omítek vznikl tím, že nové doplňky byly strukturou a patrně i barevností přizpůsobovány okolí. Také renesanční omítky mají poměrně drsnou strukturu, se kterou kontrastují precizně provedené okenní pasparty a další zdobné omítkové plochy. Složení renesančních omítek je blízké omítkám gotickým, jejich mechanické vlastnosti jsou nepatrně horší, a to zejména na plochách, kde jsou nanášeny na cihelný podklad.

Poněkud odlišný charakter mají omítky v barokní části, které jsou místy nanášeny v relativně tenké vrstvě a jejich povrchová struktura je ve srovnání se zbytkem fasády hladší. Jsou nepatrně chudší na pojivo (orientační složení odpovídá objemovému poměru vápenné kaše a písku 1 : 2–3), také plnivo má jemnější strukturu.

5

6

Obr. 5. Český Krumlov, státní hrad a zámek, západní část jižního průčelí Horního hradu před zahájením restaurování. (Foto Václav Girsy, 2003)

Obr. 6. Český Krumlov, státní hrad a zámek, východní část jižního průčelí Horního hradu před restaurováním. (Foto Václav Girsy, 2003)

Obr. 7. Český Krumlov, státní hrad a zámek, originální situace s neupraveným lícem zdiva mezi kamennými konzolami okenního arkýře je svědectvím svěbytného pracovního postupu. (Foto Václav Girsy, 2003)

7 Z četných lokálních nálezu vápenných nátěrů (často dochovaných pod druhotnými omítkovými vrstvami) lze soudit, že omítky z různých etap stavebního vývoje hradu byly natírané. Vzhledem ke způsobu provádění stavebních úprav Horního hradu lze předpokládat, že doplňované plochy byly barevně přizpůsobovány svému okolí. Na fasádě dochované zbytky povrchových úprav se pohybovaly v široké škále barev a odstínů žluté, okrové i cihlově červené. Ke změnám původních odstínů nátěrů docházelo v průběhu let v závislosti na exponovanosti dílčích ploch.

Vedle toho lze na fasádě najít několik zcela utilitárních povrchových úprav, například opakované bílení špalet okenních výklenků, v případě rohového okna z kaple sv. Jiří dokonce i přebílení přilehlé plochy fasády, která s oknem svírá ostrý úhel a do jisté míry omezuje průnik světla oknem. Na špaletě mohutného okna s půlkruhovým zakončením v renesančním traktu, která je patrná z východního průjezdu do Horního hradu, byl restaurován na omítce provedený polychromní pás s motivy čtyřlístí růže.

8 O statickém zajištění Horního hradu v Českém Krumlově viz též Zprávy památkové péče 55, 1995.

lité omítek se také dochovaly více či méně rozsáhlé, spojitě či torzální pozůstatky vápenných nátěrů v různých barevných odstínech i zbytky náročnější výtvarné výzdoby.⁷

V patě průčelí byly omítka či obnažené zdivo kryty cementovým nástřikem z doby statického zajištění skalního podloží.⁸ Masivně byla překryta málo prodyšnou tvrdou krustou také spodní část schodišťového rizalitu a rustikální útvar nad skalním výchozem pod kaplí. Rozsáhlejší plochy této devastující úpravy byly také zaznamenány na opěrných pilířích a ve spodní části fasády východního renesančního traktu. Za kompaktní betonovou vrstvou se kumulovala vzlínající, kondenzační a zatékající voda. Zvýšená vlhkost a vysoký obsah vodorozpustných solí pod a těsně nad rozhraním torkretové úpravy vedly k destrukci původně velmi pevných a kvalitních středověkých omítek i k poškození zděných konstrukcí.⁹

S ohledem k časové náročnosti konzervace byla po vybudování lešení a zahájení podrobných průzkumů soustředěna pozornost v první řadě na záchranu těch subtilních detailů, kterým bezprostředně hrozila destrukce. Konzervaci předcházelo především záchranné zajištění omítek v nejhroženějších místech provedené restaurátorem (podtmelení okrajů, přelepy, injekce speciální vápennou maltou). Souběžně bylo zahájeno pracné odstraňování devastujících betonových krust u paty průčelí, které místy odpadávaly samovolně, většinou je však bylo nezbytné pracně odsekávat.

Pro ostatní části fasády, kde se dochovaly omítky v autentickém stavu, bylo znovu, tak jako v předchozí etapě nebo u analogických akcí, uplatněno důležité pravidlo: chceme-li zachovat co nejvíce originálního materiálu, rozhodování o odstranění „zcela dožilých omítek“, jejichž vý-

7

Obr. 8. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail osazení a stav cihelného zdiva okenního arkýře, vybudovaného na kamenných konzolách. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 9. Český Krumlov, státní hrad a zámek, originální situace s neupraveným lícem zdiva vpravo od kamenných konzol okenního arkýře dokládá dodatečnou úpravu a užitý pracovní postup. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 10. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail kružbového okna malé, tzv. Rožmberské kaple. (Foto Václav Girs, 2004)

8 9
10

skyt však zde byl minimální, není možné uspěchat. Odsunutí rozhodnutí o tom, který materiál je nezbytné z důvodů totálního rozpadu obětovat, a kde je naopak naděje na jeho zachování, do doby, než budou zkouškami prověřeny reálné možnosti jejich záchranu, bezpochyby vždy přispěje k omezení úbytku originální hmoty.

Po restaurátorském zajištění ohrožených omítkových ploch a na základě podrobné prohlídky celé fasády byly upřesněny podmínky pro následný konzervační proces. Postupné a cyklicky opakované zpevňování omítek napouštěním vápennou vodou v rozsahu celého průčelí vyžadovalo dostatečný časový prostor s ohledem k nevyzpytatelnosti klimatických poměrů.¹⁰ Systematická, prakticky každodenní a průběžně kontrolovaná konsolidace probíhala po celou dobu opravy, respektive po dobu vymezenou k provádění mokrych procesů, tedy od konce května až do poloviny září. V souvislosti s postupným ověřováním účinnosti se v závěrečné fázi aplikace soustředila již jen na ošetření těch ploch, kde stav omítek vyžadoval vyšší počet konzervačních cyklů. Maximální zjednodušení transportu konsolidantu na jednotlivé úrovně lešení, včasné zahájení akce a dobrá organizace práce včetně průběžné kontroly účinnosti zpevňování byly zárukou dodržení základních technologických podmínek. Ukončení zpevňování bylo pro jednotlivé úseky podmíněno zkouškami účinnosti a podrobnou prohlídkou stavu omítek celé plochy průčelí.¹¹

Kámen

Na podkladě zpracovaných restaurátorských průzkumů a záměrů byly ošetřeny veškeré kamenické prvky – okenní ostění, konzoly, výtokové žlaby, dlažba i balustráda schodišťového rizalitu, kamenné kryty opěrných pilířů. S výjimkou náročnější stabilizace poškozeného go-

9 V omítkových vrstvách, které byly poškozeny v důsledku použití pevné a málo propustné vrstvy cementového postřiku (torkretu), byl zjištěn vysoký obsah dusičnanů a překvapivě velmi vysoký obsah snadno rozpustných síranů. Přitom sírany nebyly nalezeny v ostatních, statickým zpevněním nedotčených plochách fasády. Lze tedy předpokládat, že zdrojem síranů mohly být přídavky na regulaci tekutosti aktivovaného cementového postřiku použitého při statickém zajištění.

10 Dostupnost vápenné vody pro zpevňování omítek, vlhčení podkladu i ošetřování vysrávek byla zajištěna čerpáním vápenné vody ze zásobníků do systému potrubí, které bylo na každém patře lešení opatřeno bajonetem pro napojení hadice s rozprašovačem. Tento systém práci velmi zjednodušil a zrychlil, takže aplikace vápenné vody na fasádu o celkové ploše 2000 m² trvala zhruba dvě hodiny. Kropení bylo zpravidla prováděno ráno a odpoledne, tedy před a po ukončení ostatních prací. Pravidelné používání vápenné vody také eliminovalo obavy z nadměrně rychlého vysychání vysrávek na nechráněné jižně orientované fasádě v plochách, kde se pracovalo z pojiždné výtahové plošiny.

11 Údaje o denním počtu provedených cyklů byly zaznamenávány do stavebního deníku a v podobě tabulky byly přikládány k zápisům z kontrolních dnů. Celkem bylo provedeno zhruba 112 cyklů s tím, že postupně se zpevňovaly již jen nedostatečně pevné plochy. Viditelným signálem pro ukončení zpevňování bylo nepatrné zesvětlení povrchu omítek v důsledku mírného snížení nasákavosti podkladu, další indicií bylo empirické hodnocení soudržnosti povrchu omítek při oteru rukou. Stav podkladu před aplikací a po ní byl hodnocen modifikovaným testem nasákavosti podkladu. Účinnost zpevňování gotických omítek vápennou vodou byla s pozitivním výsledkem hodnocena také v laboratořích Stavební fakulty VUT v Brně. P. ROVNALÍKOVÁ: *Možnosti ověření účinku zpevňování omítek vápennou vodou*; in: Křivoklát 2004, Zpevňování historických omítek, STOP, Praha 2004.

tického ostění okénka ve spodní části na západní straně průčelí, které mělo prasklé nadpraží a uvolněnou stojinu, a pracnější opravy kamenné balustrády šlo ve většině případů o minimální zásahy, respektující stávající stav včetně dodatečných historických úprav, starých nátěrů či jejich zbytků. Při provádění dílčích zásahů byla respektována i drobná poškození a povrchová abraze každého jednotlivého prvku.¹² Při stabilizaci kamenických detailů bylo nutné v každém jednotlivém případě zodpovědně posuzovat míru nezbytnosti opravných zásahů tak, aby nebyla neuváženě stereotypním přístupem eliminována vypovídací schopnost příslušné partie. Za připomenutí pak stojí zejména ošetření soustavy odstupňovaných kamenných konzol velkého arkýře nebo kružbových oken malé, tzv. Rožmberské kaple, jejichž naprosto nedotčená, vysoce autentická úprava poskytovala mimořádně důležitá svědectví o historickém vývoji Horního hradu i nedocenitelné informace o technice výstavby.¹³

Kov a vitráže

V rámci opravy průčelí bylo nezbytné posoudit stav kovových prvků a zvolit nejhledupnější postup ošetření kovářské práce – mříží, kleštinových závlačí, subtilních kovaných stojin altánové nástavby, háků a zajišťovacích obrtlíků vnějších okenic a podobných prvků. Kromě kovaných kleštinových závlačí, přimknutých k ploše fasády, které prakticky nenesly žádné stopy korozního napadení, byly ostatní gotické a renesanční prvky velmi stabilní, s rovnoměrnou povrchovou korozní vrstvou. V jejich bezprostředním okolí nebyly na fasádě patrné prakticky žádné stopy po vymývání korozních produktů.¹⁴ Součástí ošetření kovových prvků bylo restaurování vitráže kružbových oken Rožmberské kaple a oprava mohutné novodobé prosklené výplně okna s půlkruhovým zakončením, přisvětlujícího v renesančním traktu na východní straně přístupovou komunikaci průjezdu do Horního hradu.

12 Použitá hornina (žula), z níž byly v minulosti vyrobeny veškeré architektonické články a kamenické detaily, vykazovala ve většině případů vysokou pevnost a minimální povrchovou erozi. Četná mechanická poškození kamenických článků (ostění oken) byla důsledkem dodatečných úprav a adaptací (zvětšování oken pro zlepšení světelných podmínek v interiérech). Výraznější povrchová eroze kamene byla zaznamenána pouze u barokní balustrády schodišťového rizalitu. Z materiálového hlediska byl velmi zajímavý nález funkčního tmelu pro uložení a spárování kamenných prvků balustrády. Jednalo se o jemnozrnnou vápennou maltu plněnou cihelným prachem a krátkými rostlinnými vlákny. Funkční tmely svědčí o tom, že obdobné historické vláknové kompozitní materiály s anorganickou maticí byly používány pro své zajímavé vlastnosti, například nízké

Obr. 11. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail nevzhledné novodobé úpravy stříšky gotického arkýře z plechových šablon. (Foto Václav Gírsa, 2003)

Obr. 12. Český Krumlov, státní hrad a zámek, stříška barokního větracího arkýře před opravou. (Foto Václav Gírsa, 2003)

Obr. 13. Český Krumlov, státní hrad a zámek, destrukce omítek a cihelného zdiva jihozápadního nároží okenního arkýře. (Foto Václav Gírsa, 2003)

11

12

13

14

Obr. 14. Český Krumlov, státní hrad a zámek, horní partie východní části jižního průčelí Horního hradu před opravou. (Foto Václav Gírsa, 2003)

Dřevo

S maximální šetrností byly opraveny a ošetřeny veškeré truhlářské výrobky, okna, žaluziové okenice. Druhová rozmanitost okenních výplní, vyplývající z jejich různorodého stáří a původu, byla plně respektována. Ohleduplný přístup nebyl omezen jen na několik exemplářů velmi vzácných oken raně barokních nebo četně výplně z 19. století. Stejná péče byla věnována oknům novodobým, byť jejich řemeslná úroveň v některých případech nedosahovala kvalit historických předloh. Prakticky veškerá okna zůstala po ošetření zachována. Na základě podrobné evidence a průzkumu byly výrobky pietně opraveny, s lokálním vysazením zcela dožilých částí a obnovou nátěrů. Při opravě bylo úzkostlivě respektováno dochované zasklení, kování i jeho původní způsob uchycení. V rámci ošetření truhlářských výrobků byly pracně opraveny také značně omšelé a poškozené dvoukřídlé barokní žaluziové okenice i jejich novodobé kopie, přičemž v nejvyšším podlaží byla řada chybějících žaluzií doplněna. Restaurování zahrnovalo i ohleduplnou opravu masivní profilované římsy střechy altánu, obnovu dřevěného podhledu altánu s centrálním dekorativním motivem (řezbářská práce), konzervaci částečně obnažené hrázdné konstrukce v podstřeší nad Rožmberskou kaplí i opravu vyplechovaného dřevěného žlabu – mohutného chrliče –, který odvádí srážkovou vodu z vnitřní střechy palácové zástavby.

Náročnější opravy

Jak již bylo zmíněno úvodem, k náročnějším opravám patřila konsolidace povětrnosti vystavených, a tedy více poškozených trojrozměrných architektonických motivů. Větší zásah vyžadoval především pozdně gotický arkýř, vysazený na soustavě mohutných sdružených kamenných krakorců. Za dlouhé období jeho existence došlo postupně k odpojení a ztrátě části původních omítek i k uvolnění styku mezi zdívkou a kamenným ostěním sdruženého, bohatě profilovaného okenního portálu. Kritická byla situace zejména pod okenním parapetem, kde zůstaly na obnaženém, povrchově erodovaném a rozvolněném cihelném zdivu poslední pozůstatky originální výzdoby s hrubě omítanou plochou a pevně utaženým rámováním, včetně torzálních zbytků obloučkového vlysu.¹⁵

Stav zlomků výzdoby byl natolik tristní, že by již za krátkou dobu nebylo možné původní úpravu identifikovat. Kvůli ochraně poškozeného cihelného zdiva byl v této části po zafixování zbytků středověkých omítek doplněn chybějící motiv s přesnou rekonstrukcí rámování s obloučkovým vlysem na základě pečlivého zaměření dochovaného torza. Vzorem pro odpovídající rukopisné zpracování se staly nejen nálezy in situ, ale také analogická originální úprava pasparty pozdně gotického okna, situovaného v bezprostřední blízkosti vlevo na plo-

smrštění při tuhnutí a tvrdnutí či velkou houževnatost při namáhání.

Stopy polychromie kamenných prvků se dochovaly v minimální míře. Ke zcela unikátním nálezům patřilo odhalení malířské výzdoby na druhotně použitém kamenném ostění renesančního okna, zazděného v blízkosti schodišťového rizalitu. Pod vrstvou omítky byla dobře chráněná velmi živá barevnost v odstínech žluté, oranžové a červené. Nález byl zdokumentován, separován vápenným nátěrem a znovu zakryt omítkou.

13 Pozoruhodné poznatky přinesl detailní pohled na soustavu kamenných krakorců, vynášejících pozdně gotický arkýř. Z nepřesné polohy na sebe nasazovaných mohutných kamenných bloků i z velmi neupravené situace líce zdiva v bezprostředním okolí arkýře (dochovala se situace ze zbytků stékající malty ze spár, neslícovaným zdivem mezi krakorcí či s nesrovnanými omítkami v okolí) vyplývalo, že konstrukce arkýře byla budována dodatečně, bez lešení, s vysouváním jednotlivých nosných prvků z interiéru. Respektování této situace bez korekcí bylo nutné z důvodů zachování výpovědní hodnoty daného stavu.

14 Na povrchu kovaných železných prvků nebyly nalezeny žádné zbytky po ochranných povrchových úpravách. Lze předpokládat, že malá korozní rychlost kovaných železných prvků na fasádě je mimo jiné důsledkem velmi dobrého zhutnění materiálu při výrobě, tedy při kovářském zpracování. Korozní stav kovaných železných prvků byl konzultován se specialisty ze SVÚOM v Praze a bylo konstatováno, že prvky jsou velmi stabilní. Proto bylo rozhodnuto provést jen minimální zásah se snahou neporušit ustálenou rovnováhu předmětů s prostředím. Kované prvky byly jen pasivovány tanátováním.

15 Obdobný typ destrukce omítek a rozpadu cihelného zdiva ve spodní části exponovaných arkýřů lze zaznamenat například i na hradě Pernštejně. Hlavní příčinou poškození je v tomto případě promrzání konstrukce vystavené ze dvou stran povětrnosti spolu se zavlháním ve spodní části.

15

16

17

še průčelí. Obdobným způsobem byla provedena oprava bočních stěn arkýře s doplněním chybějících částí hrubých omítek a hlazené nárožní armatury v místě nasazení arkýře na konzoly. Po rozebrání plechových šablon střechy arkýře (tato úprava pocházela ze 70. let 20. století a vykazovala estetické, technické i řemeslné nedostatky) byl identifikován původní stav zakrytí, včetně otisků bobrovek pod okenním parapetem okna nad arkýřem. To umožnilo věrohodnou rekonstrukci zastřešení s použitím pálené krytiny. V celkovém obraze došlo k posílení autentického vzhledu tohoto cenného architektonického motivu.

Obdobně zchátralý stav vykazoval i malý barokní arkýř (výústění větrací šachty), vysazený na páru kamenných konzol západně od oken Rožmberské kaple, zhruba v polovině výšky průčelí.¹⁶ Také zde došlo v místě ztráty omítek k povrchovému narušení cihelného zdiva včetně lokálního rozpadu původního zdicího materiálu. Prakticky zcela rozpadlá byla jeho prejzová stříška. V rámci stabilizace arkýře byl zpřístupněn a vyčištěn jeho vnitřní prostor, v místě obnaženého cihelného zdiva byly doplněny omítky a provedena solidní obnova stříšky s novou prejzovou krytinou.

Velmi závažná poškození vykazovala konstrukce vertikální hmoty schodišťového (altánového) rizalitu, předsazeného před průčelí, završeného balkonem s kamennou balustrádou a zvýrazněného nad úrovní hlavní římsy vykonzolovaným baldachýnem valbové střechy v úrovni korunové římsy. Po zpřístupnění z lešení a podrobné prohlídce stavu byla shledána řada velmi závažných poruch i rizikových faktorů, které vzbuzovaly obavy ze zřícení konstrukce. Hranolový rizalit, vybíhající ze skalního výchozu, byl vybudován v posledních desetiletích 17. století na starším založení. Na začátku 18. století byla změněna horní část rizalitu a doplněna vysazenou střechou. Obvodové stěny hranolu jsou na celou výšku horních dvou pater vyzděny z cihel o síle stěn pouhých 15 cm na hubenou vápennou maltu. Na dubové trámy s prkennou podlahou, uložené na kratších, bočních stěnách subtilní zděné konstrukce rovnoběžně s fasádou, byly osazeny masivní kamenné desky podlahy balkonu, po obvodu opatřené mohutným kamenným zábradlím s balustrádou.

Vnější dubový trám, který vynášel přední část kamenného zábradlí, byl přitom uložen do líce čelní stěny rizalitu a zakryt jen tenkou vrstvou omítky.¹⁷ Kvůli stékání srážkové vody ze soklu balustrády a též vlivem časté nefunkčnosti špatně přístupných výtoků terasy došlo k odpadání krycí vrstvy omítek a následně k postupné destrukci obnaženého čelního dubového trámu. To bylo příčinou deformace osazení kamenných bloků i částečného uvolnění prvků balustrády.

Stabilita konstrukce rizalitu byla také vážně ohrožena kritickou situací v partii pod balkonem. V době barokní či později došlo na jeho všech třech stranách k vybourání či podstatnému rozšíření okenních otvorů pro přisvětlení schodiště. Při vezdívání okenních rámců nebyly

Obr. 15. Český Krumlov, státní hrad a zámek, stav jihovýchodního nároží schodišťového rizalitu pod balustrádou s obnaženým lícem dubového roštu. (Foto Václav Gírsa, 2003)

Obr. 16. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail stavu zdiva s poškozeným okenním rámem na boční stěně schodišťového rizalitu. (Foto Václav Gírsa, 2003)

Obr. 17. Český Krumlov, státní hrad a zámek, horní část schodišťového rizalitu, detail destrukce kamenného prahu pod balustrádou. (Foto Václav Gírsa, 2003)

16 Podrobnější informace o funkci arkýře viz příspěvek D. ŠNEJDA: K stavebnímu vývoji jižního průčelí Horního hradu v Českém Krumlově, in: Zprávy památkové péče 66, 2006, č. 3, s. 191–198.

17 Přidrženost tenké vrstvy omítky zde byla v minulosti posílena pouze řídkou výtuhou ocelovým drátkem nataženým na kovaných hřebech, zatlučených do dubového trámu.

otvory zajištěny roznášecím pasem, neboť se spoléhalo na nosnost okenních ráků. Subtilní cihelná konstrukce byla tímto zásahem na všech stranách neúnosně oslabena. Kritický stav nastal po úplném dožití okenních ráků, což bylo zjištěno až při obhlídce exteriéru z lešení. Nestabilní situace (rizalit byl v horní části v pohybu) vyžadovala okamžité podepření celé konstrukce a dočasné plošné zafixování celé horní části zdiva rizalitu s opřením do konstrukce lešení.

V rámci náročného procesu byla bez demontáže kamenné podlahy i balustrády provedena oprava a konzervace dřevěné nosné konstrukce podlahy balkonu, přičemž shnilý čelní trám byl pro jistotu nahrazen podezděním. Z vnitřního prostoru schodiště bylo nutné vložit ztužující skrytou ocelovou konstrukci s příznáním kovaných závlačcí táhel na fasádě. K opětovné stabilizaci celé horní části rizalitu přispěla také výměna shnilých okenních ráků a jejich náhrada kopiani původních, provedených z dubového masivu.

Výraznější opravu vyžadovalo také krytí koruny předsazených zdí, z nichž vybíhá průčelí kaple sv. Jiří. Na zužujícím se pásu předsazené spodní části fasády, v úrovni pod bankály hrotitých oken kaple, se dochovalo rozpadlé torzo šikmé krycí stříšky, vyskládané z několika řad silných bobrovek, pravděpodobně původem z doby barokních úprav. Podstatná část koruny byla již bez ochrany, zbylá část byla silně rozrušená. Nesoudržná krytina byla opatrně sejmuta, protříděna a stříška obnovena dílem z kvalitních původních tašek, dílem z nového materiálu, bez ohledu na rozdíl formátů.

Obnovena byla i prejzová stříška chránící předsazený úsek zdiva pod hrážděnou nástavbou v místě zalomení průčelí mezi Rožmberskou kaplí a kaplí sv. Jiří. Novými bobrovkami byly v souladu s nálezovou situací opatřeny i nadokenní římsy renesanční přístavby na straně východní a koruna staré odpadní šachtice, jejíž spodní část byla již pouze torzem původní konstrukce.

Režim oprav

Pro úspěšné zvládnutí náročné realizace sehrál důležitou roli režim opravy a jeho důsledné dodržování. Díky včas připravené projektové dokumentaci a zodpovědné organizaci bylo reálné zahájit práce na samém začátku stavební sezony, jakmile to umožnily klimatické podmínky. Pro práce bylo v maximální míře využito období letních měsíců, a tak se podařilo v obou sezonách stihnout podstatu náročné konzervační činnosti (mokrý procesy) vždy do konce září. K dobré koordinaci konzervačních a stavebně-restauračních prací přispěl zodpovědný přístup všech aktérů a přísné dodržování harmonogramu.¹⁸ Postup byl s ohledem na klimatické podmínkám či nečekaným komplikacím operativně upřesňován v rámci pravidelných kontrolních dnů, které měly pro výsledek značný význam, neboť vymezovaly vždy aktuální dílčí úkoly pro krátké období. Průběžnou kontrolou postupně prováděných prací byla zajišťována přesnost prováděných úkonů, logická posloupnost a kontinuita činností. Přehlednost umožňovala eliminovat případné nejasnosti či nerozmyšlené zásahy a přispívala ke kvalitě díla. Souběžně s koordinovanou prací týmu restaurátorů a stavební firmy probíhaly upřesňující průzkumy, zaměřování běžně nepřístupných detailů a dokumentování nálezů tak, aby bylo maximálně využito neopakovatelné příležitosti bezprostředního kontaktu se vzácnou památkou.

Přínos konzervačních metod

Z obecných diskusí o konzervačních metodě, a to i v odborných kruzích, často vyplývá, že mnohým pozorovatelům není zcela jasné, jakým a jak výrazným vizuálním změnám v celkovém obraze památky při opravě touto metodou dochází – jaké jsou limity, váha opodstatnění pro eventuální dílčí změny dlouhodobě zažitého obrazu.

Konzervační pojetí opravy, spojované především se záchranou torzální architektury, je nezdíka vnímáno schematicky jako takový druh stabilizace památky, kdy se absolutně nemění vzhled opravovaného díla, neboť konzervace představuje metodu striktně postavenou na minimalizaci zásahů do památky, tedy konsolidaci hmotné substance bez změnových situací.

Hmotná substance stavební památky je však vystavena působení klimatických podmínek a dalších destruktivních vlivů. Každá konzervace je proto také podmíněna provedením určitých záchranných opatření s použitím aditivních prostředků podle technického stavu památky. Jinými slovy, konzervace architektonické struktury vyžaduje téměř vždy vedle konsolidace materiálu také určitou míru efektivních a odborně erudovaných stavebně-technických zása-

18

19

Obr. 18. Český Krumlov, státní hrad a zámek, zazděné střílnové okno s gotickou mříží, potřísněné cementem. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 19. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail kované spony gotické mříže zazděného okna. (Foto Václav Girs, 2003)

18 První etapa konzervace (západní část průčelí): zahájení montáže lešení (24. 4. 2003), zahájení montáže plošin (7. 5. 2003), zahájení konzervace omítek (26. 6. 2003), ukončení konzervace omítek (21. 9. 2003), ukončení demontáže lešení a plošin (6. 11. 2003). Druhá etapa konzervace (východní část průčelí): zahájení montáže lešení (3. 3. 2004), zahájení montáže plošin (14. 4. 2004), zahájení konzervace omítek (3. 6. 2004), ukončení konzervace omítek (17. 8. 2004), ukončení demontáže lešení a plošin (2. 11. 2003).

20

21

22

23

hů, byť redukovaných, tedy pouze úzkostlivě cíleně směřovaných a provedených tak, aby nebylo zásadním způsobem změněno působení vzhledu autentické památky.

Každá konzervace s sebou přináší nejen dílčí změny a doplňky, ale také určitý úbytek hmotné substance, ačkoli ohleduplným přístupem lze ztráty redukovat na minimum. Zpravidla vždy je také nutné řešit řadu problémů nad rámec úzce chápané konzervace materiálu a případně zohlednit i širší souvislosti stavebně-technického a výtvarného ustrojení stavby. Stojí tedy za to dotknout se tohoto tématu i v případě posuzování výsledku konzervační obnovy jižního průčelí českokrumlovského hradu, a to na základě vysledování rozsahu změn v jeho obraze před obnovou a po ní.

Obraz panoramatu zámku tvoří po celkové konzervační opravě (či velkoplošném komplexním restaurátorském zásahu) především stále tatáž autentická hmota a veškeré její originální součásti tak, jak zde byly navrstveny v průběhu mnoha staletí. Je zapotřebí zdůraznit, že největší podíl v obraze průčelí s plnou působivostí originality, rozmanitosti a ušlechtilého stárnutí zaujímají i nadále starobylé omítky, které byly při opravě v co největší míře respektovány a zůstávají pro budoucnost neměnnou, tedy zcela autentickou podstatou vizuálního působení výjimečné památky. Je zapotřebí zdůraznit, že v souvislosti s jejich zpevněním vápennou vodou byly tyto původní materiály ponechány nejen v dochovaném rozsahu, ale také vzhledu – včetně respektování lokální povrchové abraze, složité torzální stratigrafie původních prezentačních povrchových úprav a samozřejmě i včetně za mnoho staletí získané, přirozené a ušlechtilé působící patiny. Žádné renovace povrchu či jiné kontrastní viditelné úpravy, které by narušovaly majestátní obraz památky, nebyly prováděny.

Dochovaná strukturální, typologická i barevná charakteristika historických omítek se všemi atypickými vizuálními znaky a více či méně zřetelnými projevy postupných slohových transformací ve stavu zestárlém byla nedotknutelná. Změny se týkaly vždy pouze těch partií, kde se

Obr. 20. Český Krumlov, státní hrad a zámek, textura hrubé, letmo házené a dodatečně neupravované gotické omítky. (Foto Václav Girsas, 2003)

Obr. 21. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail modelace gotické omítky na rozhraní okenní pasparty se zbytky starých vápenných nátiřů. (Foto Václav Girsas, 2003)

Obr. 22. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail povrchu gotické omítky se zbytkem lešenářské kulatiny z doby výstavby. (Foto Václav Girsas, 2003)

Obr. 23. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail gotické omítky se zbytky polychromie. (Foto Václav Girsas, 2003)

již originální hmota nedochovala, případně bylo z technického hlediska zcela nezbytné provést lokální opravný zásah. Nejvýraznější změnu v celkovém vzhledu zámeckého panoramatu lze zaznamenat ve spodních partiích stěny průčelí, zejména pak ve střední a východní části. Po odstranění torkretových nástřiků v těchto místech byla v návaznosti na stav originálních omítek v bezprostředním okolí provedena nová úprava. V horní části těchto úseků se jednalo o doplnění omítek, ve spodních úsecích a na opěrných pilířích o stabilizaci s pevnými prohozy či hrubým přespárováním kamenného zdiva. Jestliže v případě řešení dílčího drobného opravného zásahu v ploše starobylych, přirozeně patinovaných historických omítek je logickou nutností potlačit restaurátorskou retuší opravný zásah a povrch nového materiálu přizpůsobit nikoliv původní svěží barevnosti z doby vzniku, ale struktuře a tonalitě materiálu již zestárlého, pak také přístup k řešení větších doplňků musí být identický. Úprava rozsáhlejších partií v místech náhrady neakceptovatelného strojně stříkaného torkretu byla (z hlediska organického zapojení nové úpravy do celkového obrazu) zřejmě výtvarně nejobtížnějším úkolem právě pro rozměrnost doplňků, rozsah a nároky na zvolení odpovídajícího rukopisu řemeslných a restaurátorských retuší. Kultivovaným zpracováním nových materiálů a jejich propojením, ale dostatečně strukturovaným a barevně živým provedením formou velkoplošné restaurátorské retuše se bezpochyby významně posílila spojitost celkového obrazu a jeho monumentalita, neboť došlo k opětovnému organickému spojení fasády v jeden celek a k přirozenému napojení plochy průčelí na rozeklanou podnož skalního útvaru.

Příznivým aspektem úpravy je eliminování tvrdých linií horizontálního rozhraní v místech, kde končil betonový povrch. V celkovém pohledu se již také tolik neuplatňují zjevné lokální destrukce, neboť došlo k zakrytí míst s rozpadajícím se obnaženým cihelným zdivem na arkýřích či v plochách průčelí. Vizualní projevy desítek či stovek drobných poruch (dílčí opravy

25

26

24

Obr. 24. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail kovaných trnů na zavěšení parapetní okenice po restaurování. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 25. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail rozhraní gotických a barokních omítek, v úrovni nad prvním patrem. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 26. Český Krumlov, státní hrad a zámek, detail pozdně gotického okna s paspartou po restaurování. (Foto Václav Girs, 2003)

Obr. 27. Český Krumlov, státní hrad a zámek, střední část průčelí po restaurování s obnovou omítek nad skalním výchozem v místě odstraněného torkretu. (Foto Věroslav Škrabánek, 2005)

27

28

29

30

omítek v místě odpadu materiálu a mechanických zásahů, vytmelení prasklin, kde hrozilo zatékání srážkové vody) byly jemně opticky ztlumeny, stejně jako došlo k potlačení negativních důsledků nepřístupnosti fasády pro běžné udržovací opravy, například k odstranění masivního znečištění ptačím trusem a podobně.

Lokální opravy rozrušeného, a tedy světlejšího povrchu omítek v exponovaných místech původního napojování středověkých omítek – vzácného dokladu techniky pracovního postupu při omítání směrem odshora dolů – eliminovaly občasný výskyt výrazných kontrastnějších horizontálních světlých pruhů, které byly na fasádě patrné před opravou.

Optické „zpevnění“ celkového výrazu průčelí bylo též ovlivněno restaurováním kamenných článků a profilovaných okenních portálů i jemným zvýrazněním některých silně poškozených omítkových paspart, patrných po provedení restaurátorské opravy. K stabilizaci a věrohodnosti vzhledu přispěla též revize zastřešení arkýřů, eskarpy či nadokenních říms ve východní části průčelí v souvislosti s obnovou jejich zakrytí bobrovkami či prejzem. Pro vizuální „zklidnění“ obrazu monumentální fasády sehrálo nemalou roli také opravení okenních výplní a kovových prvků i doplnění chybějících křídel okenních žaluzií v obnovené původní zelené barevnosti v nejvyšším podlaží.

Restaurování jižního průčelí Horního hradu přineslo množství informací, podnětů a důležitých praktických zkušeností. Již samotné zpřístupnění fasády potvrdilo, že její konsolidace byla realizována v mezní okamžik, tedy pro některá místa vyloženě na poslední chvíli. Další oddalování opravy by bezpochyby znamenalo výrazné zhoršení technického stavu, urychlení úbytku origi-

Obr. 28. Český Krumlov, státní hrad a zámek, vjsek východní části průčelí po restaurování. (Foto Václav Girs, 2004)

Obr. 29. Český Krumlov, státní hrad a zámek, restaurátor Karel Hrubeš a architekt Miloš Hanzl provádějí poslední podrobnou vizuální kontrolu fasády při postupném snímání lešení. (Foto Václav Girs, 2004)

Obr. 30. Český Krumlov, státní hrad a zámek, vjsek průčelí s okny kaple sv. Jiří po restaurování. (Foto Věroslav Škrabánek, 2005)

31

nální hmoty i riziko vážných havárií. Každá památka, byť vykazuje mimořádnou trvanlivost historických materiálů odolávajících dlouhé období a bez údržby povětrnostním vlivům, má přece jen omezenou životnost. Pravidelná, systematická péče o ně (rekonzervace) je proto zcela nezbytná.

Dokončená etapa stabilizace jižního průčelí je dalším významným příkladem, který stvrzuje realnost uplatnění ohleduplnějšího konzervačního přístupu v péči o architekturu jako celek. S ohledem na výsledek tohoto rozsáhlého konzervačního a restaurátorského zásahu uchovávacího hmotnou podstatu i autentický vzhled významné památky by mělo bezpochyby dojít k širšímu reflektování aplikované metody i k dalšímu zužitkování získaných zkušeností v památkové praxi, zejména v případech péče o vzácně starobylé objekty.

Stabilizace hmotné podstaty i obrazu jižního prospektu českokrumlovského zámku uchovala se všemi nuancemi vysoce autentickou součást mimořádné památky i její vypovídací schopnost. Bezprostřední kontakt s nedotčenou fasádou přinesl nejen množství objevených a pozoruhodných informací, ale i zcela neopakovatelné emotivní zážitky. Velmi si vážíme toho, že jsme u tak závažného úkolu mohli být. Byli jsme nejen poctěni, ale především silně zavázáni vědomím zodpovědnosti za to, aby mimořádně působivý a vzácný obraz dominanty Českého Krumlova, který přestál bez úhony celé věky a zejména kritické 20. století, zůstal zachován i do dalších desetiletí 21. století.

Dokončená konzervační úprava jižního průčelí poskytla důležité zkušenosti pro další záchranné práce v areálu českokrumlovského zámku, zejména pro restaurování monumentálního pláště severního průčelí Horního hradu, které bylo zahájeno stabilizací západního úseku v roce 2005.¹⁹

Obr. 31. Český Krumlov, státní hrad a zámek, celkový pohled. (Foto Václav Girs, 2005)

19 Autoři děkují za připomínky k textu Jiřímu Škarvadovi a Karlu Hrubešovi.